

Julius Röntgen: componist, pianist en pedagoog

Wie kent vandaag de dag Julius Röntgen nog? Deze Nederlandse componist die in Leipzig werd geboren, was familie van Wilhelm Konrad Röntgen, de ontdekker van de naar hem genoemde stralen. Tegenwoordig is Julius Röntgen bijna uitsluitend bekend bij insiders, onderzoekers respectievelijk ontdekkers van niet alledaagse uithoeken van het repertoire. Maar alleen al zijn reusachtig oeuvre van meer dan 650 composities voor alle mogelijke soorten bezettingen trekt de aandacht. Met onderstaand artikel wil pianist Michael Krücker graag enig licht werpen op Röntgens leven en daarnaast vooral ook op zijn pianowerken.

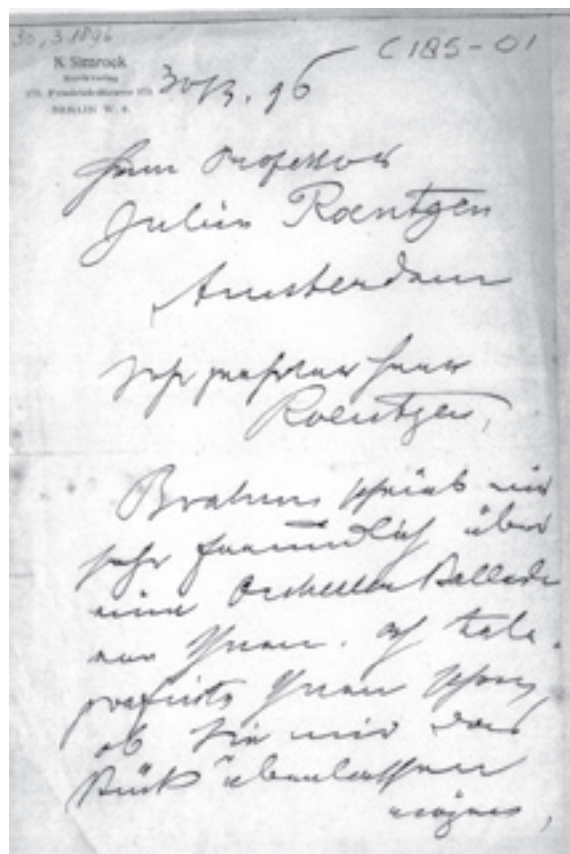

Karikatuur van Julius Röntgen. Tekening van Frans Röntgen

Het leven van Julius Röntgen werd al vroeg door muziek gekenmerkt. Aangezien hij uit een familie van bekende Leipziger musici stamde, was het niet verwonderlijk dat hem een buitengewone begaafdheid als het ware was aangeboren. Zijn vader was concertmeester van het Gewandhausorchester Leipzig; deze was in Deventer geboren en later naar Leipzig verhuisd. Zo kreeg Julius al in zijn vroege jaren pianoles van zijn moeder, een pianiste die de dochter was van de bekende dirigent Moritz Klengel. Daarna volgde privéonderricht bij Louis Plaidy, waarop een studie bij Carl Reineke aansloot.

Als pianistisch wonderkind begon Julius al vroeg concerten te geven. Dat hij bij Moritz Hauptmann studeerde aan het conservatorium in Leipzig (dat door Mendelssohn was opgericht),

vormde zijn leven als musicus. Een invloed die als een rode draad door zijn hele leven liep en ook zichtbaar was in zijn repertoire als pianist. Al vroeg begon hij naast zijn pianospel met componeren; de werken in deze periode schreef hij grotendeels voor zijn instrument, de piano. Op zijn 14e jaar werd hij in Weimar aan Franz Liszt voorgesteld. Daarna vervolgde hij zijn studie in München bij Franz Lachner, een vriend van Schubert. Toen hij 18 was nam zijn professionele loopbaan als concertpianist een

Brief van Verlag Simrock aan Röntgen

Woonkamer in de Van Eeghenstraat met een Bechstein vleugel

Op 22-jarige leeftijd volgde een beslissing die van belang bleek voor zijn latere leven. Hij had namelijk de keus om pianodocent te worden in Wenen en in Amsterdam. Na langdurige overweging koos hij voor Amsterdam en begon zijn werk als docent aan de Amsterdamse muziekschool. Kort na aankomst schreef hij zijn ouders een lange brief en gaf zijn eerste indrukken weer. "De muziekschool wordt voornamelijk bezocht door kinderen en dilettanten. De school wordt niet door de overheid ondersteund en moet daarom zoveel mogelijk studenten opnemen, of ze nu begaafd zijn of niet. Op het examen spelen de jonge musici sonates van Mozart en Diabelli. Er is geen kamermuziek en het niveau van de symfonische uitvoeringen bij 'Felix Meritis' is niet bijzonder hoog."

Dat was de toestand zoals die hij aantrof. Tegelijk zag hij een zeer goede mogelijkheid voor zijn muzikale arbeid en daarnaast een beduidende kans om de toestand afdoend te verbeteren: al na zes jaar richtte hij samen met Frans Coenen en Daniel de Lange het bekende Amsterdamse Conservatorium op, waarvan hij van 1912 tot 1924 directeur was.

In de tijd dat hij pas in Nederland was begonnen deed zich rond 1878 ook het eerste contact met Johannes Brahms voor. Dit was namelijk de tijd dat Brahms een aantal keren Amsterdam bezocht (tot 1886). Onder Brahms' leiding gaf hij in 1884 de Nederlandse première van diens tweede pianoconcert in Bes opus 83 en effende hij in de Nederlandse concertzalen de weg voor diens rijpere werken. Onder de musici met wie hij talrijke concerten gaf en in het openbaar optrad waren Pablo Casals, Carl Flesch, Joseph

Joachim, Bronislaw Huberman, Julius Stockhausen en Johannes Messchaert. Met zijn twee oudste zoons (hij had in totaal zes zoons, die op één na allen musicus zouden worden) richtte hij een pianotrio op, het 'Röntgen-Trio'.

Röntgens contacten met Denemarken voerden ook naar de componisten Niels Gade (na een vroegere kennismaking in Leipzig), Carl Nielsen en Johann Peter Emilius Hartmann. Aan de laatste droeg hij een pianowerk op, namelijk zijn *Variaties en Fuga over een Thema van J.P.E. Hartmann* opus 38 uit 1895. Met de Noor Edvard Grieg was hij verbonden door een zeer nauwe, levenslange vriendschap. Zij hebben in de loop der jaren meer dan vierhonderd brieven uitgewisseld. Was de briefwisseling in het begin van hun vriendschap nog enigszins afstandelijk ('Geachte Heer Grieg', 'Geachte Heer Röntgen'), na langdurig heen en weer schrijven was ze al heel vriendelijk van toon ('Beste vriend' aan beide kanten). In een brief van 7 januari 1907 besloot Grieg met de woorden: "Duizend groeten van je ouwe gek Edvard Grieg". Grieg droeg aan Röntgen als teken van zijn vriendschap en achting zijn 'Lyrische Stücke' opus 54 uit 1881 op. Aan Röntgens vriendenkring van componisten en pianisten werd dus vooral door Edvard Grieg en Johannes Brahms vormgegeven.

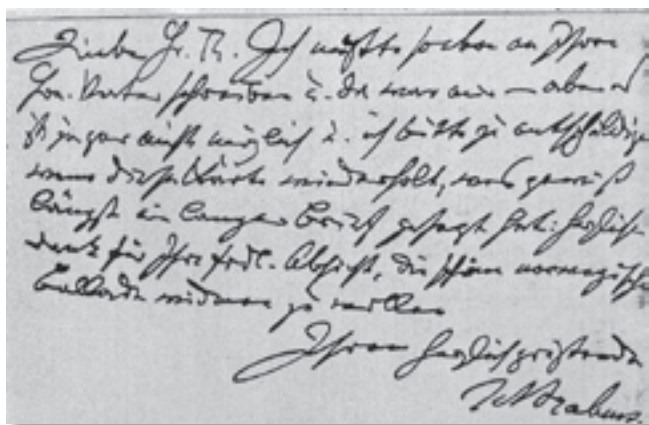
Componeerstijl

Aan de hand van deze beschrijvingen is slechts spaarzaam te voorvoelen hoe enorm productief en creatief Julius Röntgen was. Hij was vermoedelijk een van de meest interessante vertegenwoordigers van een Laatromantiek die werd gevoed door Leipziger bronnen (en zich hierbij baseerde op Schumann en Mendelssohn) en die in esthetisch opzicht dicht bij Johannes Brahms stond. Onder invloed van Debussy ontwikkelde hij zich in zijn rijpe jaren zelfs zozeer dat hij bitonaal ging schrijven.

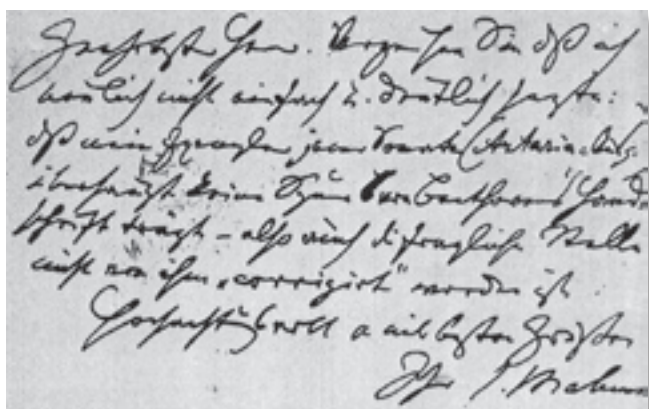
Houdt men zich diepgaander met Röntgens composities bezig, dan bekoren ze allereerst door de enorme muzikaliteit van een rasmusikant die vermoedelijk nauwelijks anders dan in melodieën, ritmen en harmonieën kon denken. De rijkdom van zijn melodische invallen maakte samen met de herhaaldelijke afwisseling van melancholie en euforie dat zijn muziek met geen andere verwisseld kon worden, in de zin van een impressionistisch 'clair obscur' of een romantisch licht-donker. Daarbij voegen zich zijn bijzondere gave en bekwaamheid om quasi-idiomatische

Julius Röntgen als grootvader met Agnes Röntgen

Briefwisseling met Brahms (1)

Briefwisseling met Brahms (2)

thema's en motieven te schrijven die zich bij de toehoorder onmiddellijk in het geheugen nestelen. Bijna al zijn stukken dragen op die wijze de persoonlijke Röntgenklank over. Bloeiende invallen en een meesterlijke componeertechniek zijn het resultaat, waarbij het steeds weer tot verrassende wendingen komt. Daarbij blijft hij zichzelf steeds trouw.

Pianoconcerten

Julius Röntgen heeft in de loop van zijn leven zes pianoconcerten geschreven. Eigenlijk zijn het er zeven, maar de beide laatste (gecomponeerd in de toonsoorten e mineur en C majeur) gelden als één concert, zijn ook als één concert uitgegeven en worden altijd samen uitgevoerd. Ze stammen uit de jaren 1929/1930 en werden binnen niet meer dan vijf dagen geschreven. Röntgen heeft deze werken tweemaal gespeeld; eenmaal in Edinburgh nadat de universiteit aldaar hem een eredoctoraat had verleend en eenmaal in Amsterdam. Op 11 april 1930 schreef het tijdschrift 'De Kunst' na de première: "Röntgen speelde met zijn 75 jaar het zware pianogedeelte met benijdenswaardig elan en vooral met een spontaniteit en een innige muzikaliteit waar elke muzikant hem om benijden kon, zo vurig, zo temperamentvol voerde hij de melodisch moeilijke passages uit."

Het eerste concert uit 1873 heeft Röntgen eveneens tweemaal gespeeld, en wel als 19-jarige; onder andere voerde hij dit werk met groot succes in Hamburg uit. De kranten schreven destijds dat men sinds het optreden van de beroemde zangeres Jenny Lind niet zo'n sensationeel concert had meegemaakt. Zijn bekendste pianoconcert in D opus 18 uit 1879 werd

uitgegeven door Breitkopf & Härtel. Deze compositie wordt ten diepste gekenmerkt door een betoverende lyrische intensiteit. Invloeden van een Brahms-achtige melodie, een romantische detailuitwerking en virtuoze brillen maken dit werk tot een typerend vertegenwoordiger van expressieve pianomuziek.

Röntgen heeft zijn derde concert in d mineur (1887) eenmaal in het Concertgebouw gespeeld; de recette werd bestemd voor de bouw van het orgel. Zijn vierde pianoconcert in F (1906), het concert met de grootste bezetting - het orkest beschikt over een extra trombone en tuba als expressief klankmiddel - speelde hij tijdens concerten in Noorwegen, Nederland en Wenen (met de Wiener Philharmoniker). Het enige concert dat niet door hem werd geïnstrumenteerd en dat slechts als piano-uittreksel bestaat, is het vijfde in E uit 1929. Aanvankelijk was dit concert samen met het laatste concert in E (het zesde pianoconcert) als één geheel gedacht. Het bleef echter bij dit piano-uittreksel. Behalve dit ene concert hebben alle pianoconcerten een grote orkestbezetting gemeen.

Ook het terrein van de cadensen voor pianoconcerten werd door Röntgen bestreken, ditmaal voor Beethovens eerste vier concerten. De cadensen stammen uit 1893. Voor de eerste drie concerten schreef hij steeds een cadens voor het eerste deel, bij het vierde concert heeft hij zowel een cadens voor het eerste als voor het laatste deel geschreven. Verder bestaat er nog een ongedateerde cadens voor Mozarts concert in d KV 466.

Solowerken

Van de werken voor piano zonder verdere bezetting neemt 'piano solo' met zo'n 191 composities het grootste deel in beslag. Toen hij nauwelijks acht jaar was schreef Julius Röntgen zijn eerste compositie. Precies een jaar later volgde de eerste pianosonate en alleen al in 1932 - het jaar van zijn dood (hij overleed aan nierontsteking) - schreef hij dertien sonates, voor een deel zelfs in één middag, zoals hij in het manuscript noteerde. Alle muzikale vormen respectievelijk genres heeft hij toegepast: karakterstukken als romances, arabesken, fantasieën, elegieën, variaties, 34 sonates, didactische studies, etudes, bewerkingen van volksmuziek, inventies, preludes en fuga's; eigenlijk heeft hij van alle uitdrukkingsmogelijkheden gebruik gemaakt.

Ook heeft hij de pianomuziek geschreven voor vier bioscoopfilms en die zelf uitgevoerd. Dat was in de jaren 1921-1928. Na 1924 - hij was onderhand gepensioneerd - heeft hij in zijn huis in Bilthoven zijn componeerstijl verder ontwikkeld. Er zijn al overeenkomsten met Hindemith, de vroege Shostakovich, Debussy en zelfs Rachmaninoff aan te wijzen. Naast de sonates

Röntgen op de fiets in het Vondelpark. Nr. 11: Julius Röntgen en nr. 12: Willem Mengelberg. Karikatuur van Antoon Molkenboer uit De Kroniek van 20 juli 1897 (Gemeentearchief Amsterdam)

Julius Röntgen
aan de piano

Voorstudie door het Röntgen Trio

en variatiecyclussen kunnen hier de karakterstukken worden genoemd als interessante voordrachts- en concertstukken.

Oeuvre voor piano vierhandig

Wat het vierhandig genre betreft schreef Julius Röntgen steeds zo'n 12 werken voor piano vierhandig en voor twee piano's. Mogelijk zijn hier ook een paar werken verloren gegaan. Voor twee piano's treft men variatiecyclussen (over een thema van César Franck en Beethoven) aan, scherzi, twee passacaglia's en een grote sonate. Daarnaast vormen de pianostukken opus 4 *'Uit de jeugdijaren'* in drie delen uit de jaren 1871-1873 misschien wel zijn bekendste werk voor één piano vierhandig. Deze stukken, die in zijn jeugd zijn geschreven, zijn van een welhaast betoverende poëzie.

De belangrijkste werken in dit genre zijn twee walscyli, vier strijkkwartetten in een zetting voor piano vierhandig, de suite in a in de vorm van korte stukken opus 16 (dit werk is inmiddels bekend onder de namen: introductie, scherzo en finale opus 16), Nederlandse dansen uit de 16e eeuw in twee delen, de sonate in b, alsmede zijn Thema en Variaties in As majeur opus 17.

In een memoriam, verschenen in The Times in september 1932, vatte Donald F. Tovey de prestaties van zijn jarenlange vriend Röntgen samen onder één eenvoudige noemer, die zijn gehele oeuvre inclusief de pianomuziek omvatte: "Röntgens composities, of ze nu gepubliceerd zijn of niet, omvatten alle muzikale uitdrukkingsvormen - ze tonen zonder uitzondering een overdadig meesterschap in de omgang met alle technische aspecten. Zelfs in de eenvoudigste vormen zijn schoonheid en geest aanwezig. Elk afzonderlijk werk culmineert in iets wat uniek is voor een levend meesterwerk."

Met hartelijke dank aan het Nederlands Muziek Instituut en de familie Röntgen voor hun hulp en het beschikbaar stellen van beeldmateriaal.

Michael Krücker studeerde piano aan de conservatoria van Düsseldorf en Rotterdam (bij Daniel Wayenberg). Hij volgde masterclasses bij Bruno Canino (kamermuziek), Paul Badura-Skoda, György Sandor, Tamas Vasary en Homero Francesch. Hij was winnaar en prijswinnaar in talrijke concoursen in de Verenigde Staten, Frankrijk en Italië. Met steun van invloedrijke stichtingen maakte hij in de loop van de jaren concerttournees door vrijwel geheel Europa, door Azië, Australië, Zuid-Amerika en de Verenigde Staten. Daarbij werd hij ook voor belangrijke festivals uitgenodigd, zoals het Schleswig-Holstein Musikfestival, Julius Röntgen Festival Den Haag, La Roque d'Anthéron, Concertenfestival Knokke-Heist enz. Bovendien werkt Michael Krücker vaak aan radio- en tv-opnamen mee en heeft hij talrijke cd's opgenomen, op de labels Koch Schwann, BMG, Berlin Classics, NCA en NM Classics. Daarbij heeft hij zich er vooral op gericht om in de vergetelheid geraakt repertoire uit de klassiek-romantische periode weer voor een breder publiek toegankelijk te maken. Zijn speciale interesse betreft hier historische toetsinstrumenten.

Een ander werkterrein is het redigeren van pianowerken. Voor Friedrich Hofmeister Musikverlag in Leipzig redigeert hij een dergelijke serie.

